
PRODOR U DEPONIJ DEMONA^I

VIKTOR IVANČIĆ

^I Tekst je izvorno objavljen u ljubljanskom časopisu *Medijska preža*, a nastao je kao reakcija na skandal i javnu sablazan koji su uslijedili nakon što je tjednik *Mladina* u martu 2011. na svojim satiričnim stranicama objavio jednu ispod druge vrlo slične obiteljske fotografije slovenskog političara Branka Grimsa i nacističkog ideologa Josepha Goebbelsa. Hajku je otvorenim pismom započeo političar liberalne orijentacije Gregor Golobič, uslijedile su gotovo jednodušne osude medijskog i intelektualnog mainstreaama, da bi naposljetku protiv *Mladine* bilo podignuto nekoliko sudskih tužbi.

Najvažnije zapažanje koje Hannah Arendt iznosi u svojoj knjizi *Eichmann u Jeruzalemu* (što je kasnije nazvano “teorijom o banalnosti zla”, po mom mišljenju dosta pretenciozno, jer se u osnovi ne radi o zaokruženoj teoriji, nego o pronicljivome uvidu, s tim da je autorica prva smogla hrabrosti da ga javno i glasno iznese) protivi se lakonskom odlaganju Eichmanna u ograđeni i dobro čuvani deponij demona, te se svodi na to da bi se mnogi ljudi, da su se kojim slučajem zatekli na Eichmannovu mjestu, ponašali slično njemu. Skarednost te neumoljive istine – da najveća zlodjela ne moraju biti ekskluzivitet genetski predodređenih monstruma – razlog je što je ona najprije upakirana u “teoriju”, da bi onda autorici priskrbila brojne napade i osude.

Hannah Arendt posredno se bavila fenomenom poslušnosti, a u tom je smislu Joseph Goebbels bio ponešto drugačiji lik od Adolfa Eichmanna, barem utoliko jer su ga odlikovali kreativnost, veća sloboda odlučivanja i viši rang u hijerarhiji nacističkog režima. Ipak, bio je obiteljski čovjek, pazio na vanjštinu i fine manire, brinuo se o svojoj djeci, nedjeljom ih vodio na izlete, učio ih lijepom ponašanju, vješto koristio malograđanske tehnike prikriivanja prostaštva, te – bez obzira na svoj politički fanatizam – nije pokazivao sklonosti da se osobno bavi mesarskim dijelom realizacije Ideje i neposredno okrvavi ruke.

Koliko god to moglo izazivati gundanja, uvid o “banalnosti zla” čini mi se odgovarajućim kada je riječ o satiričkoj intervenciji *Mladine* iz marta ove godine: list je tada – uz popratni lucidan komentar – objavio jednu ispod druge vrlo slične obiteljske fotografije slovenskog političara Branka Grimsa i visokog nacističkog dužnosnika Josepha

Goebbelsa, izazvavši time javnu sablazan i gotovo jednodušne kritike medijskog i intelektualnog mainstreama.

Klišeizirani karakter tih osuda može biti povod da na trenutak sklonimo u stranu onoga kojeg se štiti, naime Grimsa, i upitamo se – što je nama danas Joseph Goebbels? Da li nam on uopće išta predstavlja, osim zastrašujuće apstrakcije od koje refleksno treba da nam se zaledi krv u žilama? O *aktualnim* aspektima njegova nekadašnjeg političkog djelovanja, naime, šuti se koliko i o fašizaciji naših suvremenih društava.

Drugim riječima: postoji li mogućnost da to što je u našim zajedničkim memorijskim karticama upisan kao jedno od simboličkih znamenitosti Vrhovnoga Zla – negativni junak iz mitološkog arhiva povijesne katastrofe krajnjih razmjera – između ostaloga Goebbelsa čini nepodesnim za današnju upotrebu, čak i na teritoriju zajamčene “slobode duha” kakvoga nominalno zauzima politička satira? Dilemu možemo i poopćiti i izvrnuti: da li je zloćudne manipulatore i evidentne političke štetočine prihvatljivo bez milosti kritički demaskirati *prije* nego se dogode genocidi i slična sranja?

100 Stoga držim da je pitanje koje je (valjda zbog rekreativne potrebe da se istražuje nešto poput fleksibilnosti demokracije) u jeku skandala sve vrijeme lebdjelo u pozadini – “Da li je neprimjereno uspoređivati Grimsa s Goebbelsom?” – potpuno pogrešno. Pravo pitanje glasi: Što ako između Grimsa i Goebbelsa ne postoji suštinska razlika, pa je sve osim njihove direktne usporedbe sa stajališta odgovornog razuma neprihvatljivo?

Nema sumnje da Branko Grims u svom političkom angažmanu koristi “gebelsovske” metode: od toga da je predani demagog i manipulator, da inzistira na lažima koje će se upornim ponavljanjem početi doživljavati kao istine, da najvažniji sadržaj politike vidi u propagandističkom djelovanju (uključujući javnu prezentaciju vlastite “obiteljske idile”), preko ozloglašavanja političkih protivnika kao državnih neprijatelja i nacionalnih izdajnika, optuživanja lijevih stranaka kao nasljednica komunističkog režima, zastrašivanja građana s “crvenim elitama” koje su “poprskane krvlju”, pa do neuvijeno rasističkog diskursa prilikom demoniziranja izbrisanih (među kojima je – što je za našu temu važno – čak 5.300 djece)... Mogli bismo reći da se Grims, kao aktualna politička osoba, savršeno uklapa u više od petnaest godina staru ocjenu Rastka Močnika prema kojoj je retroaktivna mistifikacija “komunizma” neposredno u službi pokušaja uvođenja fašizma.

Problem je, očigledno, što je *Mladina* svojom grafičko-satiričnom intervencijom tu činjenicu neugodno istaknula, što je rasvijetlila zatamnjeni segment stvarnosti, a to se – iz perspektive vladajućeg sustava – ne smatra konstruktivnim na-

činom sudjelovanja u njegovanju zajedničkih vrijednosti. Unisona optužba za “zloupotrebu” Grimsove djece, kao što ćemo kasnije pokazati, predstavlja puku izliku; budući da bi jasno upiranje prstom u stvarni grijeh *Mladine* podrazumijevalo stanovitu demokratsku diskreditaciju, “zloupotreba djece” pokazala se kao bogomdani manevar da se realan ideološki konflikt prebaci u sferu fikcije javnog morala.

U doba kada je proglašena opća idolatrija mliječnog naraštaja, to je prilično zahvalna operacija, budući da su djeca idealan predložak za podizanje moralne panike. Međutim, da se *Mladina* satirički sprdala s Grimsom, uključujući kompletnu njegovu obitelj, u kontekstu koji bi bio lišen prisutnosti nacističkoga velikana, sigurno je da do javne galame ne bi došlo. Fotografije Grimsove sretne obitelji – na kojima ova, pod rukovodstvom *pater familiasa*, svjesno pozira snimateljima da bi se uključila u političku kampanju i promovirala “najveću društvenu vrijednost” – objavljujane su u mnogim slovenskim novinama, a čak je i u *Mladini* prije izbijanja afere jedna takva bila izložena kao satirična fotografija tjedna, pa se nitko nije osobito uzbuđivao. Budući da je riječ o banalnoj dvostrukoj igri – pokušaju da se govori o jednome, dok se misli na drugo – paradoks u ishodu je neminovan: faktička zloupotreba djece odvija se pod parolom njihove zaštite od “zloupotrebe”.

Kumulacija društvene nelagode uzrokovana je dakle Josephom Goebbelsom, a ne atakom na Grimsove potomke. Odatle se legitimnom nameće dilema – da li forsiranje izabranih figura fašizma kao jedinih nositelja “krajnjeg političkog zla” može poslužiti i kao zaštitna mjera za one koji su im vrlo slični, ali su imali više sreće (ili nesreće?) s povijesnim okolnostima, te njihovi politički napori nisu (dosad) bili popraćeni genocidima i sličnim sranjima? 101

Teško da se može osporiti postojanje svojevrsnog tabua s negativnim predznakom. Suvremena demokracije do te se mjere grozi fašizma da svako povezivanje s njim smatra prvorazrednom blasfemijom. Kao da su se naša društva toliko emancipirala od svoje prošlosti da ih samo podsjećanje na nju unesrećuje, pa se onda i “emancipacija” njeguje uglavnom u pozi noja, s glavom zabijenom duboko u pijesak. Shvatimo li taj pijesak kao simboličko tlo – gdje su oči izbodene česticama striktno zadanih značenja – eto prostora gdje se najradije uspostavlja distanca.

Hitler, Goebbels, Himmler, Goering i drugi nacistički prvotimci uživaju posebnu vrstu intaktnosti. Oni su kroz industriju kolektivne svijesti uspostavljani kao izabrana garnitura zlih svetinja kojima se odriču ljudska svojstva i ostavlja puni patronat nad kardinalnom političkom izopačenošću. Odloženi su na deponij demona gdje – ne računajući obzirne historičare – pristup bez specijalne iskaznice u pravilu nije dopušten, pogotovo kada je riječ o umjetnicima, žurnalistima i komedijašima.

Polemika nakon premijere njemačkog filma “Konačni pad”, primjerice, rasplamsala se oko pitanja je li Hitler u njemu prikazan “odviše ljudskim” i da li bi takvo što smjelo biti tolerirano. Uostalom, i Hannah Arendt je svojedobno – makar je ukazivala na činjenicu da najmonstruoznije u monstruoznim zločinima može biti upravo to što su oni “odviše ljudski” – otrpjela napade koji su proizlazili iz istih motiva.

Odatle, svaka intervencija koja bi neke druge društvene okolnosti ili ličnosti dovela u preveliku blizinu onih nacističkih predstavlja potencijalnu prijetnju podrivanja i tako uključuje rizik da bude tretirana kao intelektualni terorizam: čin za čije je suzbijanje opravdano osloboditi se demokratskih obzira. Čini se da očuvanje nacističkog tabua kao neke vrste (izvan)povijesnog ekscesa – nenadane ekspanzije zla koja se dogodila poput uragana ili kakve druge prirodne katastrofe – osim kao trajno upozorenje, može poslužiti i kao sredstvo za kozmetiziranje današnjice.

102 U prosincu 2008. godine hrvatska policija uhapsila je 22-godišnjeg Nikšu Klečaka jer se na “facebook grupi” koju je pokrenuo pojavila fotomontaža premijera Ive Sanadera u nacističkoj uniformi. Klečaku je pretražen stan, oduzeti su mu kompjuter i mobitel, a nakon što se ustanovilo da on osobno nije postavio fotomontažu na mrežu, uslijedio je policijski lov na “internaute” s desecima novih hapšenja. Portparol policije izjavio je da je “isticanje nacističkih i fašističkih obilježja kažnjivo, zabranjeno i nepoželjno, te za korištenje tih simbola vrijedi nulti princip tolerancije”, iako je bilo jasno da je fotomontaža (treba reći: neusporedivo manje efektivna i uspješna od satiričkog rada *Mladine*) podrazumijevala kritički odnos prema fašizmu, dok u isto vrijeme zbog veličanja fašizma isticanjem njegovih simbola (ustaških kapa, zastava ili crnih majica sa stiliziranim slovom “U”, što su u mojoj zemlji dosta rašireni folklorni artikli) u Hrvatskoj do danas nije zabilježen slučaj kaznenoga progona.

O aferi se imao potrebu oglasiti i sam premijer Sanader, iznoseći sukus sistemskog cinizma: “Vrlo je opasno reći da je objavljivanje nacističke uniforme satira. Nema satire ni igranja s kukastim križem i nacističkim obilježjima!” (Zanimljivo je da su režimski operativci i Nikšu Klečaka pokušali difamirati zbog “zlopotrebe djece”, lansiravši u javnost konstrukciju kako je 2003. protiv njega vođena istraga “zbog posjedovanja dječje pornografije”: “počinitelj” je tada imao nepunih sedamnaest godina, bio je naime u onoj uzbudljivoj dobi kada i masturbacija predstavlja svojevrsni oblik pedofilije.)

Jedan od eklatantnijih udara na slobodu govora u Hrvatskoj zbio se kada je državni odvjetnik 1996. godine podigao tužbu protiv dvojice urednika tjedni-

ka *Feral Tribune* – uključujući potpisnika ovih redaka – tražeći kaznu od po tri godine zatvora zbog toga jer su tadašnjeg predsjednika države Franju Tuđmana usporedili s fašističkim diktatorom Franciscom Francom. Bizarni i nerješivi “procesni nesporazum” u toj pravosudnoj farsu bio je sadržan u činjenici da se sam Tuđman u svojim govorima u više navrata pozivao na Franca izravno ga citirajući.

Razumijemo li, dakle, Franju Tuđmana kao središnji um vladajućeg poretka, onda je taj um poručio kako ima pravo koristiti Franca kao svoga političkog uzora i u isto vrijeme zahtijevati da ga nitko – pod prijetnjom sudskog progona – ne uspoređuje s Francom. Založio se za antifašistički ugođaj konzumiranja fašizma; ugođaj koji će – ako ne može drugačije – biti zaveden prinudnim putem; ugođaj koji je – u nešto razblaženim verzijama – ovih dana prilično raširen...

Nije li Joseph Goebbels zatajeni uzor današnjim političkim menadžmentima? Nije li on nepriznati guru onih koji ga se teatralno groze? Njegov poznati kredo da “dovoljno često ponovljena laž postaje istina” doživljava danas svoj “demokratski” *revival* i postaje – možda upravo zahvaljujući demonskoj izoliranosti tvorca kovanice? – općeprihvaćena tehnika masovnoga uvjeravanja. Koliko političara danas ne bi štedjeli novca da nekakvog klona ministra propagande Trećeg Reicha angažiraju za svojeg PR-agenta, ako već samostalno ne bi uspijevali dosegnuti njegove kapacitete? Tko još vjeruje da bi ih u tome priječile moralne ili ideološke predrasude?

103

Već sama sveprisutnost marketinških agencija u tzv. političkom životu – činjenica da su moćnije stranke danas nezamislive bez mnogoljudnih pogona koji će se profesionalno baviti manipuliranjem javnosti – svjedoči da je organizirano laganje postalo prvorazredno političko gorivo; da je efikasni plasman vlastite robe na tržištu obmana zapravo najvažniji sadržaj “programa dobrobiti” kakvi se oficijelno nude.

U tom je pogledu Goebbels sa svojim postignućima samo beskrupulozniji dio tradicije, i to – za nevolju – tradicije koju suvremeni politički akteri, sve redom mladomisnici u hramu demokracije, *nisu* odbacili, naprotiv, i sva je prilika da je upravo zbog toga tako agresivno poriču. Branko Grims daleko je ispod razine originala za kojim potajno žudi, no nije jedini: uz nešto zlobe moglo bi se primijetiti kako ujedinjeni nasrtaj na *Mladinu* i nije ništa drugo nego prosvjed loših kopija.

Odviše je elemenata koji ukazuju na to da *fašizam svakodnevice* – koji se stalno deklarira i sistemski užljebljuje kroz forme vlastite suprotnosti, ispostavljaajući se kao kontinuirani ples pod maskama – bezbrižno migolji zaštićen (između ostalog!) stravom koju emitira veliki (a)historijski Projekt Mraka, a tamo dežura pretorijanska garda zatajenih inspiratora.

Utoliko se vrijedi vratiti našem početnom pitanju, blago ga modificirati i poslati na adresu liberala: Što ako *bilo kakva* kritika Grimsa koja će izostaviti Goebbelsovo političko naslijeđe samo pridonosi snaženju vladajuće hipokrizije?

Gdje caruje licemjerje, obično su djeca u blizini. Naricanje nad njihovom ugroženom nevinošću jedna je od omiljenih figura kojom se oglašava privid skupne humanosti. Osiguranje njihove “bezbriznosti” – iliti “eksteritorijalnosti” u odnosu na opću bijedu društvenoga okoliša – savršen je povod za navlačenje visokih čizama i zatezanje opasača.

Ako bismo “poruku” dviju fotografija koje je *Mladina* dovela u zajednički kontekst čitali na najprizemnji način, kao što to čine zabrinuti napadači, Grimsova djeca nisu uspoređena s Goebbelsom, nego s njegovom djecom, a ova bi – prema istim bolećivim kriterijima – također trebala zasluživati nešto milosrdnog humanizma. Međutim, za njih milosti ni od koga nema. Zbog čega? Ne postoje nikakvi pokazatelji prema kojima bismo mogli zaključiti da su Grimsova djeca išta bolja (ili lošija) od Goebbelsove, osim što se podrazumijeva da ova potonja za roditelja imaju čudovište.

104 Tako se i karakter “povreda” svodi isključivo na odnos prema *pater familiasu*: Grimsova djeca mogla bi biti duševno ozlijeđena zbog suočavanja s tim da im netko oca uspoređuje s Goebbelsom. No, istu bi takvu ozljedu mogla zadobiti i da se nisu zatekla na fotografiji. I dalje – što ako je usporedba točna, pa je bol uzrokovana otkrićem tople vode?

Ona je nesumnjivo točna i zbog toga što Grims, sasvim “gebelsovski”, vlastitu djecu – izlažući ih zbog propagandnih razloga fotografskim objektivima – koristi kao repromaterijal za svoje političke ambicije, uvlači u svoje političke utakmice i posljedično im namjenjuje ulogu žrtava. Budući da je bio konzekventni fanatik, Goebbels je vlastitim potomcima doslovno presudio, dok je Grims svojim namijenio ulogu osobnog političkog dekora, a to već u dosta konkretnom smislu – koristeći patos uznemirenih moralista – možemo smatrati ubijanjem djetinjstva.

U svakom slučaju, treba amputirati inteligenciju da bi se zaključilo kako su Grimsova djeca – bez obzira što se nalaze na objavljenju fotografiji – na bilo koji način predmet političke satire, kao što je neintelligentno suditi Goebbelsovoj djeci (koja su također na fotografiji) na osnovi političkog djelovanja njihova oca. A satira, pogotovo ako je dobra, ne računa s neintelligentnima.

Ispravno podešena politička satira izaziva nelagodu, a ne bezbrižan smijeh. Ona bi u većoj mjeri trebala razgibati stomak nego čeljusti. Politička satira u svojim najboljim dionicama nije nužno poprište neobuzdane imaginacije, već čini ono što postiže *Mladina*: suočava nas sa zatamnjanim dijelom stvarnosti, najčešće

uz korištenje minimalnih tehničkih intervencija. Ako joj je imanentno pretjerivanje – koje se obično vezuje uz satiru, tako da može poslužiti i za izliku i za bagateliziranje – onda je to pretjerano jako suočavanje sa zaturenim istinama o našem društvenom realitetu. Međutim, za takvo što treba imati vrlo osjetljive i izoštrene senzore. Upravo su ti senzori, uostalom, *Mladinu* i učinili najpotentnijim novinama na prostoru (nekadašnje) stvarne i (današnje) bivše Jugoslavije.

Lako bi bilo pokazati da namrštene kritike zbog “prelaženja granice”, makar se drugačije predstavljaju, tajno uporište nerijetko imaju baš u nedostatku pretjerivanja (“To nije satira!”), jer se događa poremećaj prešutno dogovorenih pravila igre: događa se provala realnosti u zoni gdje se očekuju izmišljotine. Kada otklonimo ideološke konotacije (zaogrnutu u moralističko ruho), u osnovi se radi o optužbama za iznevjeravanje žanra. Odgovarajući stupanj očigledne karikiranosti, naime, obično jamči bezbolnu zabavu. Oni koji takvu zabavu ne pronađu, oni koji su upućeni u finese političke korektnosti i konstruktivnog žurnalizma, mogu dakle s punim pravom uzviknuti “To nije satira”, ali – koga briga? Najslađa misija političke satire i jest u tome da iznevjeri svoju izvjesnost.

Sa svojim kolegama sam sredinom 1992. – u vrijeme dok *Feral* još nije bio samostalan tjednik, već satirički dodatak u tadašnjoj *Slobodnoj Dalmaciji* – sačinio prilog koji je u svojoj tehničkoj izvedbi (a bogme i poruci) sasvim nalikovao radu kakvoga je objavila *Mladina*. Preko čitave novinske stranice, jedna ispod druge, bile su objavljene tri dokumentarne fotografije, a na njima školski učenici koji poziraju za “razrednu uspomenu”. Bili su to razredi koje su pohađali Hitler, Staljin i Tuđman. Sve slike bile su povezane zajedničkim objašnjenjem: “Veliki vođa, zadnji red, sredina”. Na autentičnim fotografijama, naime, upadalo je u oči da učenici Hitler, Staljin i Tuđman zauzimaju točno isto mjesto, na vrhu piramide – zadnji red, sredina. Naslov priloga, na tragu Goebbelsove propagandne parole, bio je jedini moguć: “Jedna škola, jedan razred, jedan đak”.

Nešto kasnije HDZ je preuzeo kontrolu nad *Slobodnom Dalmacijom*, i to uz pomoć odreda naoružane policije, državni odvjetnik je zbog satiričkog priloga podigao optužnicu, da bi je ubrzo povukao, pošto mu dokumentarna priroda inkriminirane građe nije davala previše manevara u eventualnom sudskom procesu, no jedna je reakcija osobito zanimljiva za našu temu: Slobodan Prosperov Novak, tadašnji predsjednik hrvatskog PEN-a – organizacije koja je formalno posvećena zaštiti slobode govora – uputio je protestno pismo međunarodnom PEN-centru, tražeći da ovaj stane u zaštitu Franje Tuđmana, inače člana PEN-a, zbog “bjeso- mučnih napada” koji “idu toliko daleko da se ovaj *pisac* uspoređuje s Hitlerom i Staljinom”.

Želim reći: svatko ima svoga Gregora Golobiča. Približiš li se nekome od sakraliziranih čudovišta, nekome od povijesno ovjerenih zlikovaca, s namjerom da ga zbog zrcalnog efekta kratko provedeš kroz današnje vrijeme, sigurno je da će iz zasjede iskočiti neki Golobič i prepun brige za sudbinu čovječanstva uzviknuti “Stoj”. Deponij demona čuva liberalna vojska naoružana dobrim namjerama, umjetnim zubima i retorikom srcedrapateljnog humanizma.

Sve dok Goebbels i njegovo društvo bauljaju kroz naše predodžbe kao čudna mitološka bića – s rogovima, isukanim očnjacima, našiljenim repovima, vatrom koju bljuju iz usta i jarkozelenom tekućinom što kola njihovim tijelima umjesto ljudske krvi – davat će svoj doprinos mitologizaciji današnjice. Poslužit će za postizanje učinka gromobrana. Ako do izvjesne mjere zloupotrijebimo onu Močnikovu ocjenu o “retroaktivnoj mistifikaciji 'komunizma'”, mogli bismo, vozeći u drugom smjeru, primijetiti da je tabuiziranje nekadašnje nacističke politike – imperativ da se ona zamrzne u prošlosti, obilježi pečatom s natpisom “pakao” i koristi isključivo u arhivsko-edukativne svrhe – u izravnoj službi zaštite današnjih fašistoidnih praksi. Inzistiranje na nedodirljivome statusu fašističkoga zla tako je samo jedna od varijanti njegova poricanja.

106 Stvarna subverzivna moć *Mladinine* provokacije ne proizlazi iz toga što je ona činom satiričkog nasilja povezala suprotnosti, nego odatle što je spojila nešto do te mjere slično da se povezivanje smatra nedopuštenim i iziskuje oštru moralnu osudu, a po mogućnosti i javni linč. Snaga *Mladinine* satire, kao što rekoh, u tome je što ona nije karikatura. Ako je njezin efekt naposljetku komičan, onda to nije zbog toga što je Grims povezan s Goebbelsom, već je najkomičnije to što Grims vjeruje da nije nalik Goebbelsu. A to je ujedno – shvatimo li glavnog junaka kao “političara našeg doba”, mnogo više tipičnog nego što bi bio ekscentričan – ono što izaziva kolektivnu nervozu.

Kao i u mnogim drugim slučajevima, neosnovano se vjeruje da tamno-sivo odijelo gospodina Grimsa nema kroj fašističke uniforme.